

Verhandeling over enige minder bekende, verdwenen Sassemse molens

Aad van der Geest

Inleiding

Op het grondgebied van Sassenheim hebben door de eeuwen heen meerdere molens gestaan, waarvan de ontstaansgeschiedenis en de oorspronkelijke locatie niet altijd meer even duidelijk is. Poldermolens en korenmolens waren ooit een vertrouwd beeld in ons dorp, maar die tijd komt niet meer. Wat blijft is een vage herinnering aan hoe het vroeger was. We nemen u voor deze keer mee langs twee verdwenen poldermolens om via slot Teylingen, de reis te eindigen bij enkele korenmolens, met een al even illustere achtergrond.

De oudste Sassemse watermolen ?

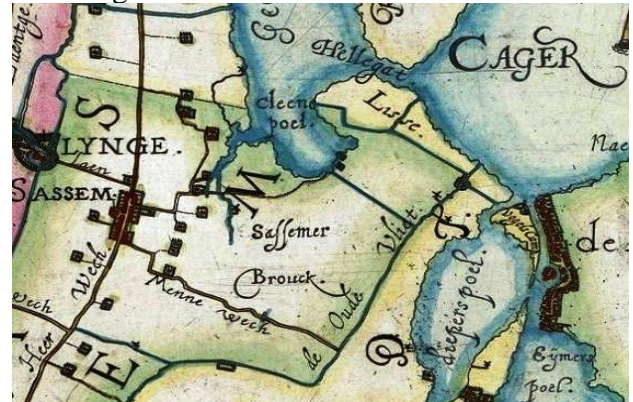
Hiervoor gaan we terug naar het einde van de eerste helft van de 15^e eeuw, om een beeld te kunnen krijgen van een heel vroege poldermolen in de noord-oosthoek van het dorp.

In het protocol van keuren, vergunningen, vonnissen en resolutiën van Rijnland, werd op 27 juni 1447 besloten dat:

Op dieselve tijt wort geconcenteert dat die Van Zassene(m) den dijck te verhoefslagen (hebben) die neffen der molen an de oistsijde ter meerenwert streckt.

Het ambachtsbestuur van Sassenheim kreeg toestemming van Rijnland om enige ingezetenen aan te wijzen voor het onderhoud van een bepaald stuk dijk, dat naast een molen, oostwaarts richting het meer liep. Zo'n stuk dijk werd destijds een slag genoemd en hoorde bij een bepaalde hoeve. Over welke molen en welke dijk het hier gaat bestaat geen absolute zekerheid. De molen zal een watermolen geweest zijn om de waterstand binnen een bepaald gebied op peil te houden. Dit kan een paardenwatermolen (rosmolen) of een windwatermolen geweest zijn, ook dat komt uit de tekst niet naar voren. Over welk stuk land het protocol hier handelt, waarop die dijk lag, weten we ook niet op het feit na dat

het aan *het meer* lag. De officiële stichtingsdata van de meeste Sassemse polders stammen op zijn vroegst uit de 17^e eeuw en die maken ons dus ook niet wijzer. Uit een oude kaart van Rijnland uit 1615 kunnen we opmaken dat met *het meer* hoogstwaarschijnlijk het Cagermeer bedoeld is geworden.

Uitsnede van de kaart van Rijnland uit 1615, door Floris Balthasars. Rechts boven het oude Cagermeer.

In ruimere zin misschien nog in één adem samen met het Leidsemeer genoemd. In ieder geval werd er niet het grote Haarlemmermeer mee aangeduid, want dat had zijn maximale omvang anno 1447 nog lang niet bereikt. De molen zou dan aan de Scheysloot met Lisse of aan de bovenloop van de oude Vliet, de huidige Kooisloot, gestaan kunnen hebben. Dan stond die molen in het gebied dat nu Hellegatspolder heet, maar in die tijd nog deel van de Sassemerbrouck uitmaakte. De locatie van de in 1944 afgebrande molen van de Hellegatspolder komt dan mogelijk in aanmerking als bedoeld zijnde in de tekst. Dijken zullen in die barre noord-oosthoek wel onontbeerlijk geweest zijn. In principe kan de bedoelde dijk ook nog een onderdeel van de toen reeds grotendeels verdwenen oude Wendeldijk geweest zijn. Deze liep van oudsher vanaf de strandwal, op het 'Althuys' aan, bij de huidige kaasboerderij van Pennings, wat in feite een pracht plaats voor een molenwerf geweest zou kunnen zijn. Dit is overigens puur specula-

tief, maar deze locatie profileert zichzelf ook als kandidaat voor de tekst uit 1447. Dit gebiedje is tevens het enige stukje Sassemse polder dat via een dijk in de onmiddellijke nabijheid van *het meer* aan te wijzen valt. De andere oostelijk gelegen polders grenzen nergens aan open water. Al met al, wat de exacte locatie van die molen ook ooit geweest is, het is tot nu toe de oudste aanwijsbare Sassemse poldermolen. De situering, vlak aan het meer en de functie ervan, wettigt de gedachte dat we hier al heel vroeg met een kunstmatige manier van grondwaterpeil beheersing te maken hebben. Mogelijk ten bate van de Sassemerbrouck, gezien het feit dat *die van Zassene(m)* met het onderhoud van dat stuk dijk belast werden. Eigenlijk zou je in die periode eerder uitgaan van een klein particulier poldertje, maar dan zou, in alle redelijkheid, de eigenaar zelf ermee belast moeten zijn geworden. Het is op zichzelf al mooi dat er in de archieven nog een waardevol stukje informatie van bewaard is gebleven.

De molen van de Floris Schoutenpolder

De Floris Schoutenpolder werd in 1565 gesticht als een particulier poldertje, waarvan de oorspronkelijke naam niet bekend is. Na uitbreiding, mogelijk begin 17^e eeuw, kreeg het de naam *Floris Schoutenpolder* of *Schoutenpolder*. Floris Cornelisz Schouten was een lokaal notabel en werd in 1621 als zodanig genoemd. Hij was dus niet de schout van het dorp, maar Schouten was zijn achternaam. Hij zal bij de uitbreiding van de polder betrokken zijn geweest, terwijl hij in sommige bronnen, ook als molenbouwer te boek staat. In 1613 is er blijkbaar onenigheid ontstaan over de aanbesteding van een te bouwen molen in Sassenheim. Op 10 maart van dat jaar werd namelijk besloten dat Floris Cornelisz Schouten de aannemer is gebleven. Over welke molen het geschil handelde wordt uit de tekst niet echt duidelijk. Pas in 1658 werd de Floris Schoutenpolder verenigd met de Vrouwenpolder, maar dat is voor ons verhaal niet van primair belang. Op de eerder genoemde kaart van Rijnland uit 1615 zien we

aan de bovenloop van de Leede, in de Sassemerbrouck, een molen ingetekend staan. De Leede was van oudsher de natuurlijke afwatering van deze Sassemerbrouck, richting Cleypoel (Cleene Poel) en Hellegat. De molen stond er dus in ieder geval vóór de inpoldering van de Lisserpoel. Op de kaart van Rijnland uit 1647 staat de molen er nog steeds, aangeduid als Sassemer Broucks Mole. Na samenvoeging met de Vrouwenpolder in 1658, werd ook een nieuwe molen op een andere locatie en met een grotere capaciteit in bedrijf genomen om beide polders te kunnen bemalen. Deze molen zou later bekend worden als de ‘Molen van Berkhout’. De molen van de Vrouwenpolder daarentegen stond ooit aan het zuid-einde van een voet Padt, dat liep vanaf de Sassenheimervaart tot aan de Zandsloot. Maar terug naar de eerste molen aan de bovenloop van de Leede. Waar stond, omgerekend naar huidige inzichten, nu deze molen? We hebben gelukkig enige aanwijzingen die we voorzichtig zullen volgen. Allereerst zijn er de twee kaarten van Rijnland waarop die molen voorkomt en ons een globale situering meegeven, maar ook niet meer dan dat. Op de kaart van 1615 staat de molen halverwege de oude bovenloop ingetekend, hetgeen niet onlogisch lijkt, daar het zuidelijke deel dan tevens als momentocht gefungeerd kan hebben.

Uitsnede van de kaart van Rijnland uit 1647, door Steven van Brouckhuysen en Jan Jansz Dou.

De kaart van 1647 is nog de meest duidelijke op de de plek van de molen na, die wat noordelijker aan die bovenloop stond, die hier tevens

als voorboezem fungeerde. Bij het latere Kikkershil begon het in 1645 gegraven deel van de Sassenheimervaart, dat doorliep tot aan de Oude Haven. Kikkershil lag tussen het voet Padt en de oude bovenloop/voorboezem aan de Sassenheimervaart. In het verlengde van het voet Padt lag een brug over deze vaart, de zogeheten Jan Aaltjesbrug, die het voet Padt verder richting Ter Leede leidde. Op de plek van de in 1963 afgebroken boerderij Kikkershil kwam later het bouwbedrijf van J. Beljon. De oude bovenloop moet oostelijk daarvan ooit uit de Sassemersbrouck vandaan gekomen zijn. Dit verklaart mogelijk de scheiding tussen de huidige Adelborst van Leeuwenlaan en de Industriekade. Vanaf de Parklaan gezien is dit ook nog steeds het laagste gedeelte dat zich doorzet de Berkenlaan in. Het was juist hier, op de scheiding met de Meidoornlaan, dat jaren geleden een lid van de Stichting Oud Sassenheim bij grondwerkzaamheden de restanten van een gemetselde tunnel heeft gezien! Een tunnel midden in de Berkenlaan kom je niet elke dag tegen, zeker niet omdat het voorheen niets dan veenweidegebied betrof. Vertaalt naar de mogelijke restanten van een achterwaterloop van een verdwenen poldermolen, klinkt het echter al heel anders.

De achterwaterloop van een poldermolen. De gelijkenis met een tunnel is overduidelijk.

Vooropgesteld dat die molen een gemetselde onderbouw heeft gehad, maar daar mogen we in

principe, gezien de waarnemingen, toch voorzichtig vanuit gaan. Na de sloop van de hoogst waarschijnlijk verzakte molen, moeten het fundament en de achterwaterloop in de grond zijn blijven zitten. De scheefgezakte en inmiddels afgebroken witte villa aan het eind van de Adelborst van Leeuwenlaan, die pal aan de Sassenheimervaart lag en plaats maakte voor de twee huidige nieuwe woonhuizen, stond ongeveer in het stroomdal van de Leede. Dit opgeteld bij de indicatie op de oude Rijnlandse kaarten, kunnen we toch niet al te ver uit de buurt van de vermeende voormalige molenlocatie zitten. Hier in dit lage gedeelte zal ooit de bovenloop van de Leede geweest zijn en zal de eerste molen van de Floris Schoutenpolder in de buurt gestaan moeten hebben. Geen poldermolen zonder achterwaterloop, dus luidt de voorlopige voorzichtige conclusie dat die molen ooit stond op de kruising van Meidoornlaan en Berkenlaan. Zonder tastbare bewijzen valt er natuurlijk niets met absolute zekerheid vast te stellen, maar als er in de toekomst weer in de Berkenlaan gegraven gaat worden, zullen we heel alert moeten . Heel misschien zijn er nog wel meer Sassemers die destijds die tunnel gezien hebben? Nog mooier als er toevallig foto's van gemaakt zouden zijn !

De korenmolen van Teylingen

Waarschijnlijk was de korenmolen van slot Teylingen een hele vroege, en in ieder geval dicht genoeg in de buurt van het dorp, om er enige aandacht aan te besteden. In het jaar 1328 had Dirk van Sassenheim het recht van *den wint van Lisser ambocht*. Dit recht stond vermeld in de lijst van Teylingse lenen van dat jaar. We mogen er derhalve vanuit gaan dat er op Teylingen zelf ook zeer zeker een windkorenmolen geweest zal zijn. In 1337 en 1338 waren er herstel werkzaamheden aan het Slot en bijgebouwen nodig geweest om het geheel comfortabel en opnieuw weerbestendig te krijgen. Hiervan zijn de rekeningen bewaard gebleven, waarin we lezen dat er hout vanuit Leiden gehaald werd om er posten (kozijnen) van te maken, *die ghe-*

besigt worden an die molen ende ant backhuus. Tevens werd het dak van de molen vervangen en moesten er rondselstaven en kammen komen *die behoorden an die molen.* De molenstenen werden opnieuw gescherpt (billen), wat erop duidt dat de molen reeds aanzienlijke tijd gefunctioneerd moet hebben.

De rode pijl geeft de kammen op het kamrad aan. De groene pijl geeft de rondselstaven in de rondsel aan.

De molenstenen waren duidelijk aan slijtage onderhevig geweest. Of de molen van Teylingen alleen privé gebruikt werd of ook voor burgers beschikbaar was, weten we eigenlijk niet. Uit historische overwegingen lijkt privé gebruik hier echter het meest aannemelijk.

De molen van 1357

In 1357 hield ene Jan van Minnen een molen in Sassenheim in leen van de Leidse Burggraaf, Dirk van Wassenaar. Deze burggraven hadden hier als Heer van Sassenheim heel wat in de melk te brokkelen. Zelfs de graven van Holland hadden over de inwoners geen rechtstreekse zeggenschap. In het dorp was men verplicht zijn graan op die molen te laten malen, de zogeheten molendwang of dwangplicht. Dit stond alles keurig in een windbrief beschreven. Dit gold aanvankelijk alleen voor de inwoners van Sassenheim. Later werd dit privilege uitgebreid tot de dorpen Lisse en Voorhout, zoals we straks

zullen zien. Waar de molen gestaan heeft is onduidelijk, want er bestaat geen documentatie over, speculatie wel. In het geëccidenterde terrein van vóór de laat 16^e en 17^e eeuwse afgravingen kan dit echter overal geweest zijn. Een nu inmiddels afgegraven oude duintop of een verdwenen krocht kan een prachtige stelplaats aan een middeleeuwse molen geboden hebben. We weten het eenvoudig niet en in de 16^e, 17^e en 18^e eeuwse rechterlijke archieven komen we nergens een voormalige molenwerf tegen. Het is wel zeer aannemelijk dat deze molen dezelfde is als de hierna te bespreken molen van 1389, omdat daar sprake is van een reeds bestaande molen.

De molen van 1389

Op 6 maart 1389 gaf hertog Aelbrecht van Beieren (de grootvader van Jacoba) het recht van de wind *tot Zassenem*, aan Jan van Heemstede en Reynout (D)Ever. Dit uit dankbaarheid voor hun steun aan de Grafelijkheid tijdens de toen nog immer voortdurende Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Dat nyemant malen moet (mag) van Lisse noch van Voorhout dan tot te molen die sij staende hebben tot Zassenem.

De Sassemsse molen was dus nog steeds een dwangmolen, waarop nu ook de inwoners van Lisse en voorhout verplicht waren hun graan te laten malen. Dit alles op een boete van van 5 schellingen bij ontduiking hiervan. Inwoners met een eigen rosmolen waren hiervan ontslagen, maar mochten alleen voor eigen gebruik malen. De schouten van Lisse en Voorhout moesten hier op toezien en die van slot Teylingen mochten van de Sassemsse molen geen gebruik maken. De rol van de Leidse Burggraven lijkt hiermee ook uitgespeeld te zijn. Jan van Heemstede en Reynout (Reinier) Dever waren 32 jaar na Jan van Minnen de gelukkige uitbaters van de Sassemsse dwangmolen. Zij zullen dit recht ongetwijfeld niet zelf hebben uitgeoefend, maar verpacht hebben aan een moleenaar. Een Sassemsse korenmolen komt nogmaals voor in de belastingregisters van 1544. Dit zal

mogelijk wel om dezelfde molen of om een opvolger op dezelfde plek gaan, maar daarna wordt het wat stil in het dorp. We staan nu bijna aan de vooravond van de tachtigjarige oorlog (1568-1648) en het daaraan gepaard gaande beleg van Haarlem (1572-1573) en dat van Leiden (1573-1574) Deze periode in de vaderlandse geschiedenis heeft ons dorp en de dorpen in de omgeving niet veel goeds gebracht. Van een molen in Sassenheim horen we voorlopig even helemaal niets meer.

De molen van 1669, eerste voorgeschiedenis

Aan deze molen gaat een hele geschiedenis vooraf. De Sassenheimse bakkers maalden blijkbaar reeds de gehele 17^e eeuw, tot ieders tevredenheid hun graan in Lisse. De Warmondse molenaar Tijssen was daar echter niet zo blij mee en wendde zich tot de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland. Die stelden Tijssen in het gelijk en die van Sassenheim dienden hun graan voortaan in Warmond te laten malen. In het vijfde artikel van de ordonnantie van het gemaal stond immers dat:

de inwoners van een dorp zonder korenmolenverplicht waren hun graan te laten malen bij de dichtsbijzijnde korenmolenv.

Dit was de molen aan de Dinsdagse wetering in Warmond, die stond bij de huidige Korenmo-
lenbrug aan de Herenweg. Dit speelde in de jaren 1668 en 1669. De Sassenheimse bakkers bleven echter trouw aan de molen in Lisse die hun graan meer dan zeventig jaar gemalen had.

Wederom schakelde Tijssen de Gecommitteerde Raden in omdat hij een bepaalde bui al zag hangen, die hij vóór wilde zijn. Het jaartal 1669 is hierbij cruciaal omdat ook hier weer een voorgeschiedenis aan vast zit. Tijssen heeft zijn zaken uit willen breiden voordat het te laat was.

Tweede voorgeschiedenis

Cornelis Pietersz van der Cade uit Heemstede kreeg op 26 april 1663 toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland om een windkorenmolen te zetten in Sassenheim. Voor het bedrag van negen pond jaarlijks mocht hij bouwen:

Op seker erf bij de hoek van de vaert

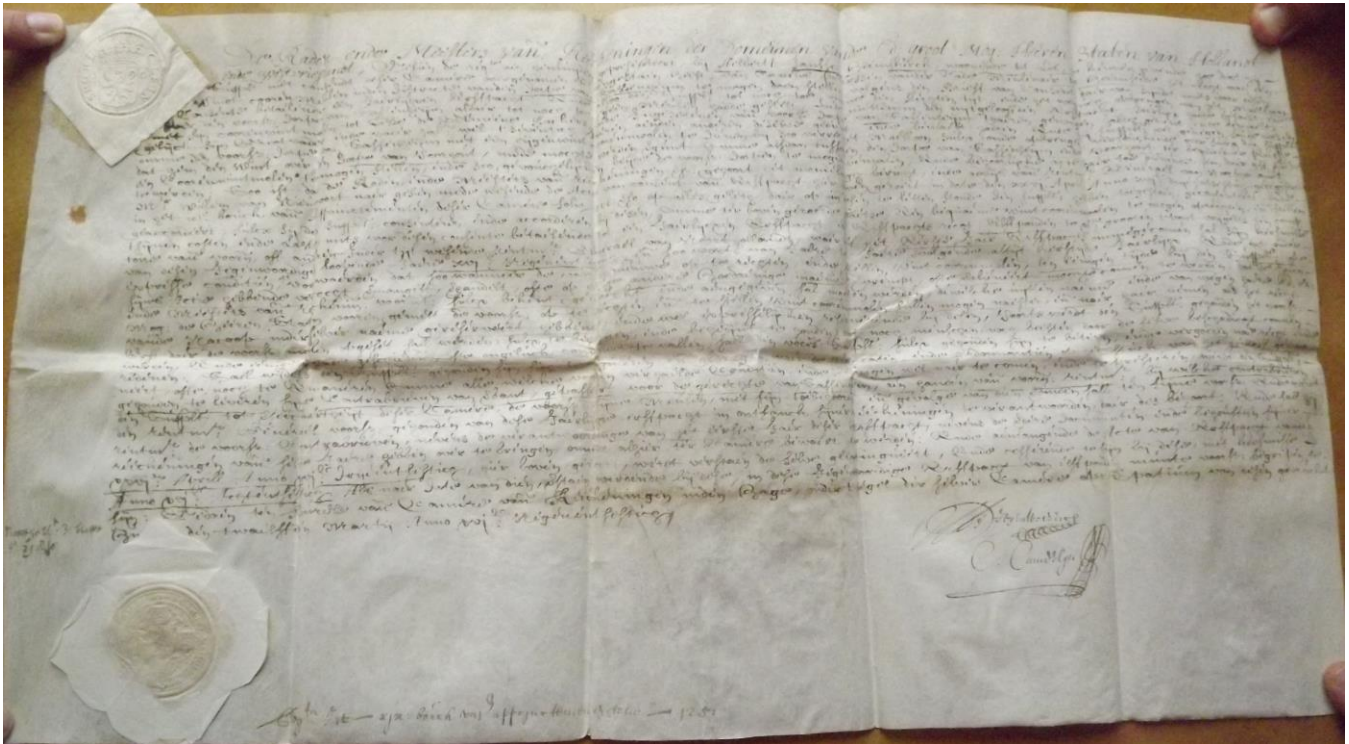
We gaan ervan uit dat hier de Zandsloot bedoeld werd die eertijds Santvaert heette, hoewel de Sassenheimervaart toen ook al bestond. De molen is nooit gebouwd en Van der Cade verkocht zijn rechten aan de Lissese molenaar, Jan Aelbertsz Heemskerk. Die deed ook niets want men kwam vanuit Sassenheim toch al naar hem toe. Begin 1669 toen er nog steeds geen korenmolen gebouwd was, dreigde de Staten anders zelf een molen te doen stellen. Heemskerk verdedigde zich door te vermelden dat hij ondanks alles, wel steeds de verschuldigde pacht betaald had. Bovendien hadden hij, zijn vader en zijn grootvader reeds zeventig jaar de bakkers van Sassenheim:

tot haren genoeg gediend ende bemaeld

De Staten kwamen hem tegemoet door hem het windrecht van zowel Sassenheim en Voorhout aan te bieden voor een totaal prijs van elf pond, een koopje. In het consent van de Staten van Holland en West-Friesland stond:

Om op het dorp van Sassenheim te mogen stellen een korenmolen onder jaarlijks erfpacht van van elf pond.

Stellingmolen 'Jan Pol' te Dalen, van een zelfde type als de Sassenheimse molen van Speelman aan de H.Knoopstraat.

Akte van toestemming tot de bouw van een molen te Sassenheim, 1669. Dit charter bevindt zich in het Huisarchief Warmond inventaris nr. 252 en is te raadplegen bij 'Erfgoed Leiden en Omstreken'. Op de achterzijde bevindt zich de aantekening van de overdracht van dat recht aan de Vrouwe van Warmond d.d. 30 maart 1691 (zie volgende afbeelding).

Nu wordt de handelswijze van de Warmondse molenaar Tijssen ook meteen duidelijk, maar de Staten van Holland en West-Friesland lijken hier toch een soort dubbelspel te spelen.

Dat die Sassenheimse molen er daadwerkelijk is gekomen moet uit het volgende hoofdstukje blijken. De molen is logischerwijs ergens terecht gekomen tussen Sassenheim en Voorhout, *op zeker erf bij de hoek van de Vaart*. Misschien wel op de plek waar tegenwoordig nog de onderkant van molen 'De Speelman' staat. Vanuit Voorhout kon men hier naartoe over de Schans, via de zogeheten Doodweg.

Het Sassenheimse windrecht van 1691

Op 30 maart 1691 verkreeg de Hoog edel geboren Vrouwe Douariere van Warmond het windrecht van Sassenheim en Voorhout, van de Staten van Holland en West-Friesland. De prijs van elf pond was onveranderd gebleven. De tekst staat achterop het perkamenten charter uit 1669. Als we de laat 17^e eeuwse tekst correct interpre-

teren dan menen we te mogen lezen dat de Vrouwe van Warmond in 1691 het recht van de wind (in Sassenheim en Voorhout) heeft verkregen. De molen werd overgeboekt en op haar naam gezet.

Op den 30 maart 1691 is dese molen in het comptoir van Noort Holland overghebouckt en ghestelt op naam van d'hoogh edele gheboren Vrouwe Douariere van Warmont. Als het recht van de wint uw(?) bij transport competerende in oorconde dese ghetecent als commis van d'hoogh edele rentmeester Wassenaar op den 30 maart 1691

Blijkbaar is er dan in 1669 of daaromtrent toch daadwerkelijk een korenmolen in Sassenheim gebouwd. Als dat zo is, dan zal dat een doorn in het oog van de Warmondse molenaar en zijn uitbaters geweest zijn. We hebben absoluut geen verdere berichten over die Sassenheimse molen, die weer net zo snel uit de geschiedenis verdween als hij gekomen was.

Dinsdag 30. Maart 1691.
 In dese moede des Complices
 van Noort Holland overige
 boude, en ghesit op de
 molen van d' Hoogh Ed.
 geboren vromod Sonarichal
 van Warmond, als Act
 recht vande wint in
 by Transp. Complicand
 in Orde van d' g'edochte
 als Comis van d' s
 Wintur. Wed. van, op
 des 30. Maart 1691.

Aantekening van 30 maart 1691, geschreven achterop het Charter van 1669 (zie vorige afbeelding). Onze regio werd destijds Noort Holland genoemd

Niet onmogelijk werd hij kort na 1691 afgebroken ten behoeve van de Warmondse molen. Of de Vrouwe van Warmond daar iets mee te maken gehad zou kunnen hebben, blijft in het ongewisse. In ieder geval kreeg Sassenheim pas in 1847 zijn nieuwe korenmolen die in 1868 door de bliksem getroffen werd en geheel afbrandde. In 1869 werd de eerste steen voor de molen gelegd waarvan de onderkant nu nog steeds in de H.Knoopstraat te vinden is.

Bronnen

Archief "Erfgoed Leiden en Omstreken
De Hollandsche Molen Jaarboekje 1983
De vergeten korenmolens van Warmond André van Noort, in: *Molenwereld* 8e jaargang 2005 nr.3
Het Huis Dever te Lisse A.M. Hulkenberg 1966
Middeleeuwse watermolens in Hollands polderlandschap.(1407-1500) A. Bicker Caarten 1990
Molenleven in Rijnland A. Bicker Caarten 1946
Molenwereld 16e jaargang 2013 nr. 173
Mondelinge mededelingen Dhr Martin Meijer
Poldernamen in Rijnland Mr S.J.Fockema Andreae 1952
Rijnlands Molenstichting Jaarboekje 1977
Studies over het Zeeuwse en Leidse burggraafschap W.H.Lenselink en A.D.A.Monna 1976
Teylingen A.M.Hulkenberg 1984